

СПОМЕНИ ЗА ЕМАНУИЛ ПОПДИМИТРОВ

Николай Дончев

Първата световна война беше приключила вече, когато към средата на 1919 г. свалих пагона на набързо произведен подпоручик. Тогава, през време на тази злополучна война, донесла толкова страдания и лишения на народа, от така наречената „школа за запасни подпоручици“ в Княжево излизаха, след няколко месечно обучение, кандидат-офицери, които биваха разпращани веднага по фронтовете и в ариергарда. От Русе, където се демобилизираха, в полуцивилни дрехи, се озовах в София, за да се запиша в университета. В София остро се чувстваха сетнините от катастрофално завършилата за България война. Нищета в материалния живот, покруса и отчаяние в духовния! Народът реагираше силно, обладаван от гняв срещу виновниците за катастрофата. Из улиците на столицата маршируваха чужди войски, в страната се разпореждаше френският генерал Кретен. . . Народният поет Иван Вазов бе обнародвал малка сбирка стихотворения под надслов „Не ще загине!“, за да окуражи своя народ, да внесе ведрина в дълбоко смутената негова душа, да възвърне вярата му за по-честити дни:

Подигни главата! Не унивай,
Твоята звезда високо свети,
Тя ще свети и през вековете,
Знамето в душата си не свивай!

От поколението млади поети, дебютирали в литературата преди войната и взели участие в последната като бойци на фронта или като военни кореспонденти, Димчо Дебелянов не се завърна. Не се завърнаха и други млади писатели, като Владимир Мусаков, автор на посмъртно излязлата книга „Кървави петна“. Едва уцелял, Гео Милев се върна с разтръсена глава, загубил едното си око.

Възхождащи поети през тази епоха, печатали вече значителен брой стихотворения в списания или в отделни книги, бяха Николай Лилиев, Людмил Стоянов, публикувал две обемисти сбирки „Видения на кръстопът“ (1914) и „Меч и слово“ (1917), Теодор Траянов, Емануил Попдимитров, Христо Ясенев, чийто „Рицарски замък“ бе излязъл вече от печат. До 1919 г., когато основа списание „Вези“, Гео Милев бе познат предимно и главно като преводач на модерни чужди поети: Маларме, Верлен, Метерлинк, Райнер-Мария Рилке, Верхарн. . . Това бе период на увлечение в символизма, което най-добре и най-ясно бе изразил Людмил Стоянов в краткия предговор към „Видения на кръстопът“. По-късно и Людмил Стоянов, и Христо Ясенев, и Гео Милев, и Емануил Попдимитров отстъпиха от символистическото „верую“, за да се ориентират постепенно и ярко към една реалистична поезия, изявена в техни по-сетнешни творби.

До Първата световна война Емануил Попдимитров бе напечатал две стихотворни сбирки: „Сънят на любовта“ (1912) и „Песни“ (1914). Ето какво казва сам поетът за тези свои първи произведения: „От м. септември 1905 г. започна да излиза в София илюстрираното списание „Художник“ на Павел Генадиев, под редакторството на Симеон Радев и Александър Балабанов. Мечтата на всеки писател, особено млад, беше да стане негов сътрудник. И сега, по поканата на моя сърдечен приятел Иван Йотов, който беше се удостоил

с честа да сътрудничи там, и аз изпратих един ръкопис. Каква приятна изненада беше за мене ласкавият прием, който в лицето на редактора Симеон Радев намерих в страниците на това списание! И какво значение имаше за мене тоя пръв щастлив дебют!"

Първите стихотворни опити на Емануил Попдимитров носят всички несъвършенства във версификационно отношение на младия начеващ автор. Но срещу несръчната още форма, срещу тромавия още стих се долавяше пулсът на едно лирически развълнувано сърце, трепетът на един поетически темперамент!

След 1919 г. Емануил Попдимитров става активен сътрудник на почти всички наши периодични и други литературни издания, започнали да излизат след войната. Единственото голямо литературно списание, дето неговото име не се появи нито веднъж, беше „Златорог“.

Поетите от по-младото поколение обичаха автора на „Песни“, дружеха с него, учеха се от него. Защото Емануил Попдимитров, получил солидно литературно-философско образование в чужбина, беше не само талантлив поет, но и учен литературовед. При това, Ем. Попдимитров пленяваше с редица прекрасни човешки качества: кротост и благост на характера, простота и скромност в обноските, никаква завист или болезнена саморевнивост, напротив, радост от постиженията и успехите на приятеля, на близкия, на непознатия съотечественик, стига тези постижения, този успех да се дължат на безспорен талант, на одареност и хубави нравствени качества. На младите, които се обръщаха към него за съвет, за препоръка, за творческа помощ, той отговаряше винаги с голяма щедрост, не жалеше ни време, ни сили да помогне, да упъти, да насърчи. Липсата на поза, топлотата и демократичността в отношенията с хората, другарското чувство — естествено, непринудено, отстъпчивостта пред самонадеяно тупащите се в гърдите, че знаят много, че знаят всичко, правеха от Емануил Попдимитров рядко мил, рядко привлекателен човек. Ето — тези човешки качества и крупния му поетически талант, заедно с литературната му ерудиция, тъй ярко изявена в редица публикации, ме бяха силно привързали към него. Така, между нас възникна хубава приятелска дружба, която при едни или други обстоятелства на сътрудничество, намираще все по-нови и силни акценти.

Подобно на друг наш поет, Ник. Вас. Ракитин, в периода между 1922 и 1930 Ем. Попдимитров обичаше сам да издава своите малки стихотворни сборки. Макар да беше вече известен и талантлив поет, мъчно можеше да се намери по онова време издател за книга стихове на автор дори като Емануил Попдимитров. Тези малки „лирически дневници“ на поета не минаваха незабелязано от страна на младите тогава литературни критици. В тях имаше богато творческо съдържание, чувствуваше се присъствието на една творческа индивидуалност, изявена не толкова в музиката на стиха, колкото в неговата вътрешна експресия, в инкантацията на словото, в обаянието на лирическия образ, на ония изящни видения, които населяват поетическата вселена на Емануил Попдимитров.

През 1931 г. се навършиха двадесет и пет години от литературната дейност на поета, който бе напечатал своето първо стихотворение „Орли“ през 1906 г. в сп. „Художник“. Приятели и почитатели на Емануил Попдимитров, които познаваха неговата скромност и стеснителност, взеха почина да чествуват тази годишнина на поета, като устройат юбилейно тържество в негова чест. Образова се юбилеен комитет и на мен се възложи секретарството. Гrijжата на този комитет се състоеше главно и предимно в подготовката на едно издание — юбилеен сборник за поета, и сетне в уреждане на едно скромно тържество, което стана в салона на тогавашния военен клуб. В програмата на тържеството имаше слово за поета-юбиляр, рецитации на негови произведения, приветствия и адреси. Накрая поетът отговори, развълнуван, с благодарствено слово.

В салона присъствуваха предимно млади хора, почитатели на поета, което придаваше на този скромен празник на поезията топъл, интимен характер. Доколкото помня, нямаше представители на официалните власти. Впрочем Емануил Попдимитров не поддържае връзки с тогавашните управляващи среди, той странеше и водеше уединен живот. Но той

имаше своя среда, с която беше в постоянен допир и с която споделяше впечатления, мисли, проекти: . . .

Юбилейният сборник в чест на поета излезе през март 1931 г. Поместените в него материали: критически очерци, статии, спомени, бележки, библиография разкриваха на читателите цялостния образ на Емануил Попдимитров. Писатели, учени, приятели и почитатели пишат за него искрено, топло, задушевно. Старият лекар-общественик Д-р В. Ив. Ненов пише за поета: „Да беше написал Емануил Попдимитров само две-три от пролетните си песни, той пак щеше да остане най-нежният, най-непринуденият и любимият наш поет, вдъхновенният бард на родната ни реч — благатко чедо на нашия народ. . . Но Емануил Попдимитров — добавя същият автор — е и отличен приятел, отличен човек, който обласква сърцето и възторгва мисълта. Аз се радвам на неговото приятелство ето близо петнадесет години, и не намирам как да му се отблагодаря за неговата близост.“

Връстникът и близкият приятел на Ем. Попдимитров, поетът академик Людмил Стоянов, с когото авторът на „Преображение“ и „Кораби“ е делил преди години обща квартира в Княжево, както той ми е разказвал, пише в малък „спомен“: „Много от песните на Емануил Попдимитров са ме възхищавали като израз на чисто и непосредствено вдъхновение, не само защото сами по себе си носят печата на таланта, но и защото съм бил свидетел и съвременник на тяхното зараждане. . . Преди двадесет и пет години, когато Ем. Попдимитров бе в разцвета на духовните си сили, пред него се откриваше широк и плодотворен творчески друм. Днес, когато завършва първия етап на своето литературно дело, той може да се обърне към миналото без тъга и съжаление! Отлетели са поривите и химерите, но е останало голямото дело на живота, подвига на една бликаща с творчески възможности душа.“

Емануил Попдимитров беше роден и прекарал детството си в едно китно кюстендилско селце, разположено на самата българо-югославска граница. Един хубав юнски ден, когато в местността „Славчето“, до родното село на поета, на празника „Петдесетница“, става традиционно народно тържество, Емануил Попдимитров ни покани неколцина негови приятели, между които и колегата му от университета проф. Жорж Ато, директор на бившия френски институт в София, да прекараме един ден сред неговите съселани. Рано сутринта потеглихме с кола и след няколкочасово пътуване из един път, лъкатушещ край река Струма, прекосявайки тучни зелени поляни и потънали в зашумени дървеса градини, ние пристигнахме на самата граница, където се бе насъбрало огромно множество хора от близки и далечни селища: мъже, жени, деца.

От ведрото, опънато като безкрайна синя лента небе юнското слънце припичаше силно. Виковете и глъчката не стихваха нито миг. Един стар свещеник с голяма бяла брада, прегърбен от товара на годините, с бавна стъпка се насочи към нашата група. Беше бащата на поета. Емануил Попдимитров излезе напред, видимо развълнуван, и се поклони. Баща и син сляха устните си в дълга гореща целувка. Когато поетът, хванал баща си под ръка, го поведе към нас, двамата с овлажнели очи, аз усетих и силата и глъбината на бащината и на синовната обич. Старият човек трепереше, той едвам изрече, стискайки ръката на всеки един от нас: „да си ми жив, сине!“ Няколко минути минаха в дълбоко мълчание, сякаш то, мълчанието, можеше най-добре да изрази ония чувства, които в оня миг изпитвахме всички. Тази среща се врязва незаличимо в паметта на присъстващите. Тя е описана с много топлота в един „спомен“ на покойния проф. Жорж Ато, напечатан в юбилейния сборник за Емануил Попдимитров.

На връщане, съпроводено с доста преমেждия, поради неочаквано разразилата се буря с искрометни светкавици и проливен дъжд, пътувайки край подлизналите брегове на Струма, поетът и ние, неговите гости, мълчахме дълго, с унесен поглед, тъй силно ни беше поразила вълнуващата среща на стария баща със сина, пред чиито очи се нижеха — невидими — в този миг може би картини от безгрижните му детски години в потъналото в кичури зеленина и хладна сянка родно селце. Едва, на раздяла, в София, бледното лице на поета бе възвърнало цвета си и в погледа му засия познатата подкупваща топла усмивка.

След юбилея дружбата ми с Емануил Попдимитров стана още по-сърдечна. Уважението и признанието, което обществото му бе засвидетелствувало по случай неговата двадесет и пет годишнина, писмата на приятели и познати от всички краища на страната, изпълнени с думи на искрена почит и радост, всичко това окрили силно поета, и за виждах как той чувствуваше у себе си приток на нова енергия, импулси за още по-широко развърната творческа дейност като поет и труженик на литературно-научното поприще.

Макар да четеше лекции в университета, като частен доцент при катедрата по сравнителна литература, да имаше часове и в една от столичните гимназии, да държеше беседи и да работеше неуморно в своя писателски кабинет, Емануил Попдимитров не правеше впечатление на много зает човек. Той винаги имаше свободно време за приятелите си, бесяваше с тях, приемаше ги в своя дом. Беше почти всекидневен мой гост в редакцията на френския всекидневник „Ла Бюлгари“, по-късно „Ла Парол бюлгар“, в който работех като завеждащ литературния отдел. Разговорите с Емануил Попдимитров биваха винаги приятни, плодотворни, водеха се предимно и главно на литературни теми по въпроси на поезията, литературната теория и история, философията. Емануил Попдимитров беше поет с разностранни интереси, а и дисциплината, по която четеше лекции в университета — сравнителната литературна история — изискваше широки познания из областта на много литератури. Това беше наложило и задължението и усилието му да изучи няколко чужди езика, което му позволяваше да чете в оригинал големите класически и съвременни писатели на Европа и другите неевропейски страни.

Една лятна привечер поетът дойде в редакцията на вестника, доста изморен и запъхтан от стълбището, което бе изкачил бързо. Отпусна се на едно кресло срещу писмената ми маса и, като си поотдъхна, рече: „знаеш ли, уча усилено испански и то предимно езика от времето на Сервантес, във връзка с една литературна студия, която ще бъде посветена на театъра на хероичните борби“. Тази студия излезе насетне в отделно издание. В нея Емануил Попдимитров разглеждаше редица драматически творби от края на XVI до началото на XIX век, в които бяха изобразени масовите борби на народите за извоюване на духовна и политическа свобода и независимост. Особено нашироко той се спира тук на испанския театър, главно на Сервантесовата трагедия „Нумансия“, от която привежда отделни реплики в оригинал и на български, и в заключение пише: „В сравнение с опитите на Вирус и Куева, „Нумансия“ се явява като най-сполучливата историческа драма. Тя е същевременно и завършек на един период от историята на испанския театър, защото след това настъпва златният век на националната драма с нейните представители Лопе де Вега и Калдерон.“ По-нататък авторът преминава върху театъра на хероичните борби във Франция, Германия, Англия и накрая се спира върху „Конрад Валенрод“ на Адам Мицкевич и „Защитата на Перушица“ от Вазов. „Както „Нумансия“ — пише Ем. Попдимитров — и „Защитата на Перушица“ е породена от възторга пред хероичното национално събитие...“

Успоредно с поезията, на която бяха посветени главните му сили, Ем. Попдимитров работеше с увлечение и в областта на литературните изследвания. Току-що постъпил като частен доцент в тогавашния историко-филологически факултет, Ем. Попдимитров публикува няколко труда из областта на сравнителната литература: „Ибсен и ибсенизъм в литературата“, студия, отпечатана в „Годишник на историко-филологическия факултет“ за 1924 г. и „Френският символизъм“ (издание Т. Ф. Чипев, 1924). Ценното в тези две студии беше пригрижливо събраният и систематично изложен фактически материал, плод на широки проучвания в досежната литература, на консултации и информации, почерпени от редица изследвания в обширната област на литературознанието. Естествено в тези трудове на нашия учен не липсваха недостатъци и неточности относно известни оценки и положения от методически и друг характер, но те имаха и тази стойност, че бяха първи опити, които ни запознаваха с интересни въпроси на европейската литературна история. Ибсен беше вече един твърде известен и игран у нас драматически автор, и едно изследване, макар изградено на широки заимствувания от чужди критици, като това на Ем. Попдимитров, представля-

ваше полезен труд за българския читател, когото интересуваха идеите и проблематиката в творчеството на големия норвежки писател. Същото може да се каже и за втория труд на нашия автор „Френският символизъм“. Учил във Франция по време, когато символизмът продължаваше да шестува тържествено във френската поезия, в която господствуваше фалангата поети, чиито портрети така остроумно е изписал Реми дьо Гурмон в двата тома на своята забележителна „Книга на маските“, Ем. Попдимитров като поет бе също видимо повлиян от символизма. Това влияние се чувствава осезателно в едни от най-известните стихотворения на поета, типичен образец на които се явява стихотворението „Есен“ писано през 1910 г., с подчертана символна образност:

Есента ме приспива, и пурпурни капят листа,
И плаче над мене, и плаче с листа Есента.

Така започва стихотворението, за да завърши със следното петстичие:

Огромните свещи потухват; brezите оронват
Листа многоокри, димят белорунни мъгли. . .
В подземия слизам по стълби, мърхнати скали,
В подземия слизам, покрива ме, плаче с листа,
Покрива ме, плаче над мене с листа Есента.

Символизмът — пише Ем. Попдимитров — бе „онова литературно течение, което обхваща Европа и особено Франция през осемдесетте години на миналото столетие, и чиито макар и слаби вълни докоснаха (към началото на двадесетия век) и бреговете на нашето отечество. . .“ Символизмът и явилите се след него нови литературни течения намериха своя най-ярък израз в първите години след Първата световна война главно на страниците на списание „Везни“, основано и редактирано от Гео Милев, около когото се образува фаланга млади и по-възрастни поети, които насетне преминаха на други позиции.

Символизмът не е единствен навей в поезията на Ем. Попдимитров. Нашият поет не остана чужд и на френския парнализъм в лицето на един Леконт дьо Лил, на един Теодор дьо Банвил, на един Ередиа. . . Но това са въпроси, във от нашите „спомени“ днес. Те могат и трябва да бъдат предмет на интересно критическо изследване. Тези години съставляват един отрез от нашата литературна история, който тепърва ще трябва да намери осветление с оглед на чуждите влияния проникнали в нашата литература.

Като говорим за дейността на Ем. Попдимитров като човек на ерудицията трябва да отбележим, че с поета съжителствуваше и философският писател. Още през 1921 г. Ем. Попдимитров пише в „Наши дни“ (кн. 5) статия за съвременното изкуство с особен превес към естетическите проблеми. По-късно през 1923 г. като учител в кюстендилската гимназия той публикува едно изложение на естетиката на Бергсон. Този труд излиза насетне като отделна книга в събраните съчинения на поета, през 1931 г. Нашият автор просто излага естетическите възгледи на френския философ, един от най-ярките представители на идеалистическата философска мисъл от началото на нашия век, без критически забележки, което се вижда от неговите заключителни думи, където четем: „да критикуваш или просто да излагаш учението за естетиката на Бергсон, означава и сам да изплетеш една сложна паяжина от уморителни съждения. . . Има обаче моменти, когато философът дръпва юздите на крилатата мисъл, и тогава конят удря с копитата си в твърда земя — така той почерпва сила за нови подеми. Най-ценни в естетиката на Бергсон са именно тия докосвания до реалната основа на изкуството. . .“

През 1937 г. поетът събра в един малък том и други свои студии на философски теми, пръснати дотогава в различни повременни издания, под надслов „Философски студии“, които имат предимно осведомителен характер, и са твърде еkleктични по съдържание и идеи. Те са плод не толкова на специални проучвания, което се вижда и от обема им — някои от тях имат размерите на статия — колкото бележки върху четива на поета в различни моменти от неговото книжовно дело. Самите наслови на някои от тези текстове сочат ясно характера им: „Мистицизъм в индийската философия“; „Свобода на волята според Шопенхауер“; „Механични процеси в процеса на еволюцията“; „Двете направления във филосо-

фанта". Тези очерци и статии показват все пак твърде разширения умствен хоризонт на нашия поет.

Излязъл от недрата на народа, искрен демократ, Емануил Попдимитров посрещна преврата на 19 май 1934 г. с явно неодобрение Той знаеше и не го криеше, че управления, които нямат опора в народа, и то в неговите широки трудови слоеве, се израждат в особен род диктатури, във фашизъм. Но той се зарадва искрено, когато узна, че деветнайстомайската власт е решила да установи дипломатически връзки със СССР.

— Каква аномалия — заявяваше Ем. Попдимитров — ние българите, които по исторически връзки, език и културни традиции стоим най-близо до русите, сме напълно изолирани от тях, само по вина на една реакционна политика на управляващата буржоазия.

Това, което особено радваше поета с установяването на преки връзки със Съветския съюз бе, че руската книга, наша учителка, няма да среща занаяпред преграда, за да премине у нас. Ем. Попдимитров изпитваше особен пиетет към руската класика: от Пушкин и Гогол до Чехов и Горки, но той познаваше добре и писатели като Лесков и Салтиков-Шчедрин, Григорович и Писемски, Короленко и Леся Украинка. Пръв той, спомням си, ми каза един ден: „прочети „Тихият Дон“, окълцан е от цензурата, но се чувства голямата творба на големия писател. Не го намерих тогава, нито го бях видял. Едва след 9 септември ми стана известно името на Шолохов, когато в първите още години след историческата дата излезе Жечевият превод на „Тихия Дон“.

В ония години преди 9 септември 1944 г., когато за съветските поети се знаеше малко, и то главно от антологията на Хр. Радевски „Съвременната руска поезия“ и от очерците за съвременните съветски писатели, които публикуваше в „Литературен глас“ на покойния Д. Б. Митов, Ем. Попдимитров по околни пътища, чрез чуждестранни източници познаваше редица съветски автори: Маяковски, Едуард Багрицки, Еренбург, Алексей Толстой, Серафимович. . . Спомням си какъв жив интерес прояви той към първия конгрес на съветските писатели, състоял се през 1934 г., на който Максим Горки бе изнесъл историческия доклад за новата съветска литература и бе формулирал с пределна яснота метода на социалистическия реализъм. Когато показах след време на поета цяла страница, посветена на конгреса във френския седмичник „Ле нувел литерер“, където френският писател Владимир Познер, взел участие в този конгрес, бе разказал подробно за неговата работа и бе поръсил дори своето изложение с няколко любопитни анекдота, Ем. Попдимитров се зарадва силно, взе вестника и не помня дали ми го върна.

Нежен и дълбок лирик, романтик по природа, Ем. Попдимитров боравеше в същото време и с проблеми на литературната наука. Но той не беше затворен кабинетен учен. Имаше будно и остро обществено чувство, интересуваше се от политическите събития, от социалните разтърсвания и промени, които се извършваха на едно или друго място в света.

Набезите на фашисткия империализъм в Абисиния, испанската гражданска война, войнствената нацистка пропаганда и бързото въоръжаване на Германия, която се готвеше открито за реванш, това бяха темите на деня, които привличаха вниманието на нашия поет.

— Нещата вървят към война — каза ми той един ден след привидното мирно Мюнхенско споразумение, дори когато държавници с опит и авторитет се залъгваха с надеждата, че катаклизмът е избегнат.

През юни 1938 г. в Прага се състоя конгресът на международната организация ПЕН. В навечерието на този конгрес в София дойде лично нейният председател френският писател Жюл Ромен, за да проагитира масово посещение от страна на секциите ПЕН на този конгрес и се засвидетелствува по този начин на чехословашкия народ в онези тежки моменти на заплахата от страна на нацистка Германия симпатии и опора. И действително от София, освен двамата официални делегати, писателите Стефан Л. Костов и Константин Константинов, замина една група от близо двадесет души, в числото на които бях и аз. В Прага се чувствуваше съгъвяването на политическата атмосфера. Хенлайн, нацистският

агент и глашатай в Судетите, държеше непрекъснато насъсквателни речи. Чешкият драматург Франтишек Лангер, чиито пиеси „Камила през иглени уши“ и „Гранд хотел Невада“ бяха играни с успех на сцената на Софийския народен театър, което го радваше много и когото видях в униформата на офицер от Чехословашката армия на един от многобройните приеми в чест на конгресистите, беше съвсем категоричен: „войната ще избухне“. И други чешки писатели, с които разговарях, като отличният и незабравим наш приятел проф. Йосиф Пата, жертва на нацисткото варварство през време на окупацията на Чехословакия, пре-красният франколог Хануш Йелинек, бяха убедени, че катастрофата, надвесена над Европа, е неизбежна, тъй като Хитлер е решил да воюва.

След връщането ми от Плага споделих с Ем. Попдимитров впечатленията си от видено и чуто в чехословашката столица.

Само една година след конгреса на ПЕН, войната, за която едни гадаеха, други уверено говореха, че е предстояща, се разрази мълиненосно.

— Ние няма да останем във от нейния огнен обръч, въпреки всички декларации на управляващите — казваше той. Балканът пак ще пламне. Дано не изгорим съвсем!

Макар да бе написал крупната поема „Златни ниви и бойни полета“, в която има силни патриотични акценти, Ем. Попдимитров бе чужд на всякакво патриотарство. Той осъждаше рязко шовинизма, който убива хубавото, истинско и разумно патриотично чувство. Наред с дълбокия и сочен лирик у него живееше и поетът-сатирик, тъй ярко изявен в книгата му „Смях и присмех“ и особено в сатирико-хумористичната му поема „В страната на розите“. Тази поема в римувани стихове ни разкрива един нов аспект на творческата индивидуалност на талантливия поет и ни го показва като ярък критически реалист. Впрочем още в 1931 г. когато предприе сам едно издание на своите събрани произведения, поетът писа в предговора към това издание: „... чрез него считам, че се освобждавам от задължението към миналото, което е намерило вече успокоение и една завършена форма.“ Поетът бе направил вече равностметка на своето дотогавашно творчество, за да поеме след това път към нови творчески открития. Сбирките „Кораби“ и „Вселена“ са първите жалони на новия творчески път на Ем. Попдимитров — пътя към реализма, един реализъм вече социално обогатен.

През годините на Втората световна война Ем. Попдимитров ме навествяваше редовно в редакцията на излизания тогава в „Ла Парол Българ“, където работех. Последният бе станал седмичник. Успоредно с френския вестник, който имаше вече дълга традиция, тъй като е бил основан от група български публицисти и университетски професори през 1913 г., след катастрофата, която претърпя страната, бяха почнали да излизат и други два седмични вестника — един на немски език и друг — на италиански. И трите вестника бяха под един покрив. Когато ме заварваше сам в редакцията, Ем. Попдимитров се отпуснаше и рязко критикуваше политическото късогледство на тогавашните управници.

Спомням си: когато нацистите се втурнаха на Запад и нахлуха във Франция, след като прегазиха Норвегия, Дания, Холандия, Белгия, поетът ми рече един ден: „Повтаря се историята от 1916—1918 г. Но ще се намери втори маршал Фош да прогони немците от родината на Виктор Юго.“ Ала когато по-късно германците нахлуха в териториите на СССР, Ем. Попдимитров ми каза един ден съвсем самоуверено: „Помни, Хитлер ще си чули главата о твърдата руска земя“. Поетът говореше с нескрита симпатия за съветската страна и вярваше, че един велик народ като руския никога не пада на колени. Когато в началото на февруари 1943 г. дойде съкрушителният удар над германските войски при Волгоград, Ем. Попдимитров колкото и предпазлив да беше в разговорите, които водеше когато имаше малко познати нему лица, не можа да скрие задоволството си от голямата съветска победа.

— Спасението на света ще дойде от Изток! Тези думи на поета са останали дълбоко врязани в съзнанието ми.

Само три месеца преди смъртта си, през един февруарски ден, Емануил Попдимитров дойде в редакцията и с влизането си още ми направи впечатление, че изглеждаше по-пре-

гърбен от всеки друг път, лицето му бе променило донякъде цвета си, видът му бе на човек, който има някакво страдание. Сетне извади от винаги претърпаната си чанта с книги и ръкописи книга с пепеливи корици и ми я подаде с думите: „последният ми труд“. Дали това бяха случайно казани думи или премислени със съзнанието, че наистина той вярва какво този негов труд е последен, не можах да схвана, нито да отгатна. Книгата ми бе, както винаги, приятелски надписана, и посвещението носеше дата: 25 февруари 1943 г. Този труд на Ем. Попдимитров, който, уви! остана действително последен, бе озаглавен „Изследвания върху строежа на стиха с оглед към българската поезия“. Аз бях в течение на този труд на поета, бях му посочил някои френски извори, които той прегледа и използва. Този твърде ценен труд на поета, над който той работи дълго време и чието резюме на френски писахме на времето заедно, излезе в XXXIX том на „Годишника“ на Историко-филологическия факултет за 1943 г. В нашата съвсем бедна откъм теоретични книги върху строежа на стиха литература, изследването на Ем. Попдимитров, написано с нужната ерудиция, илюстрирано с богати образци из българската поезия, бе и си остава до днес най-солидното изследване в досежната област, едно ценно ръководство, което може да бъде четено и изучавано винаги с полза от поетите.

Срещнах на няколко пъти след това поета. Здравето му не се подобряваше, той чувствуваше все по-остро пристъпите на болестта и трябваше да постъпи в болница.

— Как му се искаше да живее, да работи, да твори! — ми каза веднъж неговата другарка.

Емануил Попдимитров почина на 23 май 1943 г., едва петдесет и шест годишен. Погребението му се извърши в деня на славянските апостоли Кирил и Методий в пристъпнието на писатели, приятели и почитатели.

Накрая искам да припомня тук онова, което писа за него писателят-комунист Крум Кюлявков в статията си „Още едно знаме“ (вж. в. „Литературен фронт“, брой 31 от 2 юни 1945 г.): „Обичам го за това, че беше едно голямо човешко сърце, един истински поет, който не съчиняваше, а твореше — зовеше към нови хоризонти и вдъхваше на млад и стар вяра в близкото, хубаво бъдеще. И още: „един ден — и то трябва да стане час по-скоро — неговият изследовател ще ни покаже всяката дълбочина и сложност на неговото творчество, където има толкова драматични и възвишени, благородни чувства, неповторими моменти.“

Такъв един труд, представляващ задълбочено и всестранно изследване на многогранното и сложно откъм теми и проблеми поетическо и общо културно дело на Емануил Попдимитров, все още чака своя автор.